

Кузьмич О. О.

УДК 81'367.2

ПРОБЛЕМА ДОВЖИНИ РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ

У статті проаналізовано аспекти досліджень довжини речення, фактори портативності тексту, особливості дефініції.

Ключові слова: довжина речення; стилістичний, психолінгвістичний, граматичний аспекти; чинники впливу на довжину речення.

В статье проанализированы аспекты исследований длины предложения, факторы портативности текста, особенности дефиниций.

Ключевые слова: длина предложения; стилістический, психолінгвістический, граматический аспекти; факторы влияния на длину предложения.

The article examines aspects of research sentence length, portability factors text features definitions.

Key words: sentence length; stylistic, psycholinguistic, grammatical aspects; factors influence the length of sentence.

Довжина речення як лінгвістична проблема стала предметом систематичних досліджень лише кілька десятиріч тому. Поштовхом до висвітлення цього аспекту речення стали праці В. Інґве та Г. Лесскіса, які є узагальненням низки досліджень [3, с. 126–138; 4].

Переважно метою попередніх студій було з'ясування стилістичних особливостей текстів. Так, стилістичні завдання ставив перед собою Дж. Юл, роботи якого ознаменували початок новітнього етапу у вивченні довжини речення. Для дослідника встановлення довжини речення було засобом виявлення таких постійних ознак індивідуального стилю, які могли б стати вирішальними у визначенні суперечностей авторства літературних творів [11].

Виключно стилістичний характер носять праці Б. Хорачека, який прагне встановити варіювання довжини речення в середньовічній німецькій епічній поезії в мовленні персонажів залежно від їхнього характеру [9].

У багатьох випадках стилістичний підхід поєднується зі статистичним, що відображає тенденцію до визначення довжини речення як частини загального прагнення, до статистичного охоплення всіх аспектів мови. Це простежується, наприклад, у Г. Лесскіса, який дослідив значний обсяг матеріалу в різних жанрах російської літератури за багато сторіч її існування. Він зупиняється також на розходженнях у довжині речення залежно від жанрового характеру відрізків тексту (оповідання, опис і т. д.), на розходженнях у довжині складнопідрядного й простого речення тощо [4, с. 99–123].

На матеріалі німецької мови з подібною метою, але на значно меншому фактичному матеріалі й переважно синхронно, проведені дослідження Х. Еггерса й В. Вінтера. Так, Х. Еггерс зіставляє німецьку мову науково-популярної літератури з мовою класичної прози кінця XVIII – початку XIX століття, причому доходить такого висновку: “Принаймні в тих мовних прошарках, які ми обстежили, сучасна німецька мова користується більше короткими реченнями, ніж мова стап’ятдесятилітньої давнини” [8; 12].

Аналогійними є спостереження Б. Енгдаля про зменшення довжини речення у шведській науково-популярній літературі [1, с. 113].

Більшою мірою підкреслює статистичний момент дослідження Х. Мейєр, але й він все-таки вводить стилістичну диференціацію текстів [10].

На думку І. Голуб, уживання довгих речень – відмінна риса книжного стилю. У розмовному, особливо усному мовленні частіше послуговуються простими реченнями, неповними, у яких відсутність слів доповнюється мімікою, жестами.

У письмовому варіанті розмовного мовлення в художніх текстах, передусім у п’єсах, найширше використовуються безсполучникові складні речення. У сценічному мовленні багатство інтонацій компенсує відсутність сполучних засобів. У результаті штучно трансформованих у текст сполучників мова втрачає живі інтонації [2, с. 83].

Психолінгвістика аналізує мову в її стосунку до мовленнєвої діяльності носіїв мови, вивчає психологічні механізми творення та розуміння висловлювання і передусім досліджує “структуру мовної здатності людини”.

Суб’єктивні наміри автора, його світогляд і внутрішній світ, психологічні особливості суттєво впливають на осмислення, систематизацію та естетично-творчий добір мовних елементів вираження змісту. Художній твір становить цілісну структуру і свідчить про мовну картину світу автора, тому психологія

сприймання тексту, його зрозумілості була й досі залишається однією з найактуальніших проблем психолінгвістики.

Складність тексту залежить від ступеня агрегації одиниць мови (наприклад, літер – у слова, слів – у речення тощо). Іншими словами можна сказати: що більша кількість елементів складає певний об'єкт (наприклад, слово чи речення), тим важче читачеві встановити зв'язки між елементами.

За цими, здавалося б, аж надто простими й примітивними залежностями насправді стоять дещо глибші явища, які об'єднують їх в одне ціле. Так, загальновідомо, що частотність уживаності слів безпосередньо пов'язана з їхньою довжиною. Тобто чим слово коротше, то вищий ступінь його зрозумілості й воно більш уживане (ця залежність чудово ілюструється в будь-якому частотному словнику).

Справедливе й обернене твердження: чим слово довше, то ступінь його зрозумілості нижчий. Не викликає сумніву, що ці ж твердження справедливі й щодо довжини речень: “Чим довші речення і чим більше довгих слів вони мають у своєму складі, тим важче читати текст”. Короткі речення забезпечують чіткість і зрозумілість формулювань [5, с. 313].

Надмірну довжину речень може спричинити інформаційна “розрідженість”, що виявляється в зайвому вживанні слів, словосполучень, речень і цілих частин тексту (те, що називають “водянистістю” викладу). Аналіз текстів свідчить, що зайві слова, групи слів, фрази створюють інформаційний шум: автори пояснюють відоме з попереднього, уводять деталі, не потрібні для з'ясування і просування думки. У такому випадку увага зміщується, ритм сприймання ламається, думка порушується, комунікативна виразність нівелюється.

Інформаційна (і, відповідно, мовна) надлишковість виявляється в наявності лексичного (синонімічне повторення лексем або близьких за значенням слів) і граматичного (дублювання граматичних форм) плеоназму, тавтології (повторне позначення іншими словами вже названого поняття), а також надмірного пояснення того, що можна було б пояснити простіше.

Ознакою інформативно комфортного викладу є лінійність, яка досягається обмеженим уживанням вставних конструкцій, супровідних тверджень, застережень тощо, які розривають основну думку, наявність на місці розриву (якщо без нього не можна обійтися) психолінгвістично зумовленої кількості елементів (7 плюс-мінус 2, тобто відповідність формулі Дж. Міллера).

Інформаційний комфорт можуть забезпечити лише такі мовні засоби, які властиві певному часові. Відповідність мовного оформлення тексту традиціям певної епохи становить темпоральний аспект зрозумілості. Те, що видається зрозумілим в одну епоху, може не сприйматися як таке в іншу. Отже, писати зрозуміло – означає писати сучасно.

Однак власне система і критерії вимірів довжини речення в зазначених аспектах дослідження не достатньо диференційовані. Мірою довжини речення в більшості дослідників є кількість слів. Але самі слова беруться сумарно, без урахування поділу їх на розряди за функцією, без обліку довжини й ритмічного значення.

Деякі вчені величину речення пов'язують з елементарним реченням. Однак кількість таких “частин речення” установлюють не шляхом реально існуючих у тексті елементарних речень, а шляхом підрахунку кількості відмінюваних форм дієслова [1, с. 111–118; 12]. У неелементарних складних реченнях їхню довжину пояснюють глибиною конструкції. Так, на думку Г. Уханова, у конструкціях із послідовною підрядністю поняття довжини, глибини, кількості рівнів членування прямо залежні. А тому фактори, які сприяють чи перешкоджають збільшенню довжини речення, відповідно обмежують розгортання думки “вглиб” або сприяють цьому [6].

Незважаючи на різні підходи до визначення довжини складного багатокомпонентного речення, більшість учених сходиться на тому, що вона не може бути необмеженою, навіть у суто теоретичному плані, хоч трапляються й винятки (ідеться передусім про речення з однопипними синтаксичними зв'язками, організовані більш просто, якою є, наприклад, однорідна супідрядність) [7].

Не стало предметом ґрунтовного дослідження науковців і співвідношення різних синтаксичних груп і конструкцій усередині речення. Зазвичай у край поверхово трактується й саме речення. Воно розглядається переважно як сукупність слів від крапки до крапки, хоч у низці випадків даються вказівки й на співвідношення між простими й складними, головними й підпорядкованими реченнями тощо [4].

Отже, уже із самого факту стійких розходжень у понятті довжини речення виявляється, що вона регулюється низкою чинників, які впливають на психофізіологічний механізм, що керує людською мовною діяльністю. Цей механізм спрацьовує по-різному залежно від форми, у якій протікає мовна діяльність (усна чи письмова, монологічна чи діалогічна тощо), тематичного наповнення мовлення (тематика наукова чи розмовна тощо), ступеня емоційної насиченості мовлення, особливостей стилістичної установки мовця, обсягу і характеру оперативної пам'яті людини тощо.

Ще більш різноманітним і складним виявляється вплив на довжину речення всіх вищеназаних факторів, якщо розглядати це явище в широкому історичному плані. Виникнення нових сфер мовної комунікації може призвести до вироблення таких прошарків мови, які будуть, як правило, тяжіти до тих чи тих розмірів речення, що відрізняють його від середньої довжини. У багатьох мовах таке явище мало місце,

наприклад, на початку нового часу, коли виникла специфічна "мова грамот" – мова канцелярського листування, юридичних і дипломатичних актів тощо.

Аналогічне явище на певних етапах розвитку в багатьох мовах спостерігалось й для формування інших сфер писемного мовлення – зокрема мови науки, хоча тут, природно, можливі більш значні коливання в розмірі довжини речення, викликані різними стилістичними причинами.

Звичайно, з абстрактного погляду навіть різке збільшення обсягу речення саме по собі не обов'язково спричинює які-небудь зрушення в мовній структурі. Якщо в мові вже є система поширення головних (необхідних) членів речення другорядними й система підпорядкування речень, то теоретично можна безмежно збільшувати межі речення, використовуючи можливості цих систем без будь-якої їхньої зміни [1, с. 114]. Наприклад, до кожного іменника або субстантивованої частини мови – головного члена речення – можна приєднати безліч поширювачів, до них – інші поширювачі і т. д.

Однак якщо розглядати речення і весь його граматичний склад як певну системну побудову, у якій проявляються такі вимоги, як "портативність", структурна єдність і чітке членування, то всіяке значне збільшення розмірів довжини речення буде означати необхідність перегляду деяких аспектів граматичного складу, тому що ті засоби створення й виявлення членування речення, які були цілком дієвими при його колишньому невеликому розмірі, уже не забезпечують потрібних результатів за умови його нової довжини. У результаті розсування меж елементарного речення, збільшення компонентів складного речення або комбінування цих двох способів виникають конструкції різного типу й ступеня складності, а це один із факторів розвитку граматичного ладу мови.

Отже, проблема довжини речення, а відповідно й довжини його компонентів, повинна стати обов'язковою складовою граматичних досліджень. Це дозволить з'ясувати низку питань історичного розвитку, а також на синхронному рівні усвідомити характерні риси функціонування синтаксичних одиниць: їхню питому вагу в мовленні, потенційні можливості розгортання конструкцій тощо.

Література:

1. Адмони В. Г. Размер предложения и словосочетания как явление синтаксического строя / В. Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1966. – № 4. – С. 111–118.
2. Голуб И. Б. Русский язык и культура речи. Основы красноречия : [учебное пособие] / И. Б. Голуб. – М. : МГУ печати. – С. 83.
3. Ингве В. Гипотеза глубины / В. Ингве // Новое в лингвистике. – М., 1965. – Вып. IV. – С. 126–138.
4. Лескис Г. А. О зависимости между размером предложения и его структурой / Г. А. Лескис // Вопросы языкознания. – 1964. – № 3. – С. 99–123.
5. Партико З. В. Трипараметричний метод визначення читабельності (складності) україномовних текстів / З. В. Партико, В. А. Бородчук, І. Ю. Сорокатиї // Палітра друку. – 1995. – № 4. – С. 54–55.
6. Уханов Г. П. О многомерности структуры полипредикативных сложноподчиненных предложений (К постановке проблемы) / Г. П. Уханов // Очерки по русскому языку. – Калинин, 1969.
7. Шкарбан Т. М. Про довжину предикативних одиниць у структурі складних конструкцій з однорідною супідрядністю / Т. М. Шкарбан // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. – Рівне : РДГУ, 2003. – Вип. 11. – С. 20–23.
8. Eggers H. Wandlungen im deutschen Satzbau / H. Eggers // Der Deutschunterricht. – Stuttgart, 1961.
9. Horacek V. Kunstprinzipien der Satzgestaltung. Studien zu einer inhaltbezogenen Syntax der deutschen Sprach... / V. Horacek. – Wien, 1964.
10. Meier H. Deutsche Sprachstatistik / H. Meier. – Hildesheim, 1964.
11. Jule J. U. On sentence-length as a statistical characteristics of style in prose: with application to two cases of disputed authorship / J. U. Jule // Biometrika XXX, 3–4, 1939.
12. Winter W. Relative Häufigkeit syntaktischer Erscheinungen als Mittel zur Abgrenzung von Stilarten / W. Winter // Phonetika 7, 4, 1961.